

Pro memoria Arad és Gyula

Az alábbiakban Kereskényi Miklós gyulai nyugalmazott gimnáziumi igazgató június 23-án, Gyulán, az aradi emlékhelyen, a vándorgyűlés terepi programokról visszaérkezett résztvevői előtt elhangzott előadását adjuk közre, a szerző által szerkesztett írott formában.

Az aradi vértanúkra emlékezünk ma. Érdekes ez a nap, mert október 6-án szoktunk gondolni az Aradon kivégzett tizenhárom tábornokra, *Batthyány Lajosra*, Magyarország első polgári miniszterelnökére és a többi, névtelen áldozatra.

A Vándorgyűlést záró megemlékezés Gyulán, az aradi emlékműnél (Fotó: Nagy László)

Gyulán két helységhez kötjük az emlékezést: Aradhoz és városunkhoz. Ez egyáltalán nem véletlen! Az aradi vértanúk közül tízen Gyulán tették le a fegyvert. De több olyan tábornokot is ismerünk, akik amnesztiával, vagy más módon megmenekültek a haláltól, s fegyverüket ugyancsak ezen a helyszínen adták át az osztrákoknak. Ez a hely, ahol éppen állunk, azért is az emlékezés helye, mert 1849. augusztus 23-án a „haláltánc” itt kezdődött el.

Miért fontos a gyász, az emlékezés, vagy egy-egy polgártársunk meditációja? Az emlékezés helye nemcsak a múlté, hiszen a múlt mindig átvezet a jelenbe. A jelennek pedig törekednie kell a múlt megismerésére, fenntartására is!

Kazinczy Lajos, a költő *Kazinczy Ferenc* fia, 1849. április 15-én, az or-

szággyűlésen azt mondta, hogy „...*jaj annak a nemzetnek, aminek a hálára emlékezete nincsen*”. A nemzet önmagában hordozza az emlékezetet, s az a haza, amely elveszíti emlékezetét, nemigen lehet nemzet.

A nemzet, az emlékezés olyan, mint a vallás. Fenntartani, gyakorolni kell, és mindkettőben közös: a hit. Az a közösségi élmény, hogy magyarok vagyunk, hogy a nemzet részei vagyunk, hogy Gyulán vagyunk, Aradon és más-
hol, a nemzettudatunkat erősíti, s azt a közösséget, ahová tartozni akarunk.

Ez elsősorban nem kötelesség, hanem hit kérdése! Vállalom, vagy nem vállalom. Én ezért örülök és megren-

látásukban, mert tisztelték azt, amit ezek a férfiak tettek!

Azért is az emlékezés helye Gyula, mert *Máté István* szobrász erre a helyszínre készítette ezt az emlékművet, ami igazán nagyszerű és kifejező műalkotás. A szobor elsősorban nem reprezentál, hanem meditálásra és emlékezésre készítet. A múltunk és jelenünk továbbgondolására inspirál, különösen akkor, amikor besétálunk az akasztást szimbolizáló oszlopok közé. Tetejükön ott vannak azok a relikviák, amelyek megjelenítik a rettenetet. Azt a világot, ami bármikor visszatérhet.

A honvédtisztek elmenekülhettek volna, ennek az orosz tábornokok majdnem minden lehetőségét megadták. Nem őrizték őket, szabadon jártak-
keltek, hordhatták fegyvereiket is. Mégsem szöktek meg! Úgy tartották: *nem engedi a becsület*. (Elképzelhető ez ma?) Itt maradtak, vállalták a halált, mert tudták, hogy az itteni „szabadságnak” hamarosan vége lesz. Mindezt kifejezi a négy allegorikus, csonka nőalak közül a bátorság és a becsület.

A tisztek tudták, hogy Arad felé fog-
nak menni, és valószínűnek tartották, hogy statáriális bíróság dönti el sorsukat, s a döntés sokuknak a halálát jelenti. Ezt igyekszik felidézni az igazságosságot és a mértékletességet kifejező másik két nőalak. Hasonlóképpen a múlt és jelen összekapcsolását fejezi ki más formában, monumentális nagyságban, az újra „életre kelt”, közel száz-harminc éves aradi emlékmű is.

Hogyan került olyan helyzetbe az ország, hogy aradi vértanúkról kell beszélnünk, akiknek zöme Gyuláról érkezett oda? Leegyszerűsítve foglaljuk össze 1848 és 1849 történéseit! A márciusi forradalom és győzelme az április törvényekkel újjáalakította Magyarországot. Megszületett a polgárosodást választó, Európához csatlakozni akaró Magyarország. Ilyen Magyarországot gondolt el *Széchenyi István*, *Kossuth Lajos*, *Batthyány Lajos* és *Eötvös József* is. A gyengülő osztrák birodalom aláírta ezeket a törvényeket, jogszerűen elfogadta a változást. Aztán jött a pofon!

Nyár végén elindult a Habsburgok, a megmaradt osztrák birodalom ellen-támadása. A magyar hadsereg még nem állt talpra. Úgymond a semmiből kellett egy új világot teremteni! És megint a hit az érdekes! A birodalmi

Az aradi vértanúk kivégzése – Thorma István festménye (OSZK DK)

hadsereg magyar katonái elfogadták az új alkotmányt, ha nem is kételyek nélkül, de nagy többségük „átállt” a nemzeti oldalra, mivel az elfogadott alkotmány – papíron – ezt megengedte.

Amennyiben az országnak hadügyminisztere, úgy hadserege is lehetett. Jellasics támadása kikényszerítette a döntést: vagy leteszik a fegyvert, vagy megvédik az elért eredményeket. Az akkori Magyarország nagy többsége azonnal és gyorsan vállalta, hogy fegyverkezik, védekezik, és nem támad.

Az elkövetkező hónapok harcai alatt két alapigazság formálódott ki. A Habsburg Birodalomnak nem sikerülhet a semmiből felkelt Magyarország erejét

megtörni. Magyar részről is nyilvánlővő vált a felismerés, hogy mi sem tudjuk legyőzni az ellenfelet. A pátthelyzet elérése hihetetlen teljesítmény, osztrák részről pedig szégyenletes kudarc volt.

De Európa államai passzívan, néhányuk pedig aktívan, a Habsburgok mellé álltak. A szabadságharc végnapjaiban a császári hadsereg százhatven-ezer katonája mellé bevonult Magyarországra az orosz cár kétszázezer fős hadereje is. A háromszoros túlerővel szemben, több hadszíntéren egyszerre harcolva, a százhatvanezer magyar honvédnek semmi esélye sem lehetett a győzelemre.

Nemcsak létszámukban, de a fegyverzetükben is nagyon alulmaradtak az ellenséggel szemben. Az utolsó és egyetlen állva maradt Görgey-hadtest a világosi fegyverletételkor harmincezer katonát számlált. A puskák száma húsz-ezer darab volt, a töltények száma harmincnégyezer-ötszáz. Az ágyúk még egy-két napos véres ütközetet elbírtak volna – egy lövegre kétszáz töltény jutott. (Megjegyzendő: a magyar ágyúktól félt az ellenség, mert a tüzérségünk meglepően hatékony volt. Az osztrák hadvezetés arra is gondolt, hogy francia „szakemberek” segítik a honvédeket. Nem tudták, hogy a Pázmány egyetem mérnök diákjai nagy számban álltak az ágyúk mögé, és pontosan kiszámították a lövedékek ballisztikus pályáját, hatékony károkat okozva az ellenfélnek.)

Dönteni kellett: letesszük-e a fegyvert vagy a halált választjuk? Erről a tábornokok dönthettek, mivel Kossuth lemondott, és elindult Törökország felé. A felelősséget *Görgey Artúr* vállalta. A főtisztek augusztus 9-én megtartott aradi tanácskozása, demokratikus feltételek között, teljes egyetértésben a fegyverletételre szavazott.

A következő kérdésre is választ kellett adniuk: az oroszok vagy az osztrákok előtt teszik azt le? Elsőprő többségben a cári hadsereg előtti kapitulációt vállalták. (Kossuth hamarosan megalázta, leárulózta Görgeyt, ami nagyon igazságtalan és erkölcsstelen tett volt, de megtörtént.)

Miért az oroszok előtt? Ezzel nyilvánlővő tették, hogy a Habsburgok

Az erdészek az aradi vértanúkra emlékeztek (Fotó: Nagy László)

A tizenhárom aradi tábornok – Barabás Miklós litográfiája

hadereje nem tudta legyőzni a magyar honvédsereget, s egyúttal Európának is üzentek, hogy nem Ausztria győzte le Magyarországot.

A legyőzhetetlen túlerővel szemben nincs értelme a halálnak. Az oroszok előtti fegyverletétel másik oka az volt, hogy *Ferenc József* haderejét egy kegyetlen, bosszúálló, bár a szakmáját magas szinten végző katonatiszt, *Haynau* vezette. A fegyverletételből következett a hadifogság, a hadifogságból az, hogy a foglyok nagy részét a Bihar vármegyei Sarkadon összegyűjtötték.

A szabadságharc alatt a kolera már országszerte szedte áldozatait. Gyulán még nem jelent meg a járvány. Ezért a tisztet, körülbelül kétezer embert, itt helyezték el. A lakosok vetélkedtek az ellátásukban, házukba invitálták őket. Ebbe a lehetőség szerint jó aurába beléptek a győztes orosz tiszt is. Tisztelettel közeledtek foglyaikhoz, szívesen beszélgettek, netán italoztak, biliárdoztak, kártyáztak velük. 1849. augusztus 23-án mindez megszűnt, a foglyokat átvették az osztrákok. *Degré Alajos*, akit ugyancsak halálra ítélték, látnokian fogalmazta meg: „*Gyuláról megindult a legnépesebb gyászme-*

net, hogy Aradon megtörténhessen a temetkezés”. Valóban, ez történt.

Haynau, a „bresciai hiéna” azt valotta: a forradalom írmagját is ki kell pusztítani az országból. Ferenc József a statáriális bíraskodást megtiltotta, és szabályos jogi eljárást parancsolt. Ettől kezdve a bíróság – úgymond – jogszerűen végezte a munkáját. A császár „mosta kezeit”, a kivégzések aláírását és végrehajtását átengedte Haynau-nak.

Kik azok a tábornokok, akik Gyulán tették le a fegyvert? *Aulich Lajos*, *Damjanich János*, *Gáspár András*, *Kiss Ernő*, *Knézy Károly*, *Láhner György*, *Leiningen-Westerburg Károly*, *Lenkei János*, *Nagysándor József*, *Poeltenberg Ernő*, *Schweidl József*, s az a *Török Ignác*, aki műszaki tiszt volt, de ő tette bevehetetlenné a komáromi várat. A többiek, *Desseuffy Aurél*, *Lázár Vilmos* (ezredes), *Vécsey Károly* Karánsebesen, Nagyváradon adták meg magukat.

Kik voltak ezek a tábornokok? A származásukat tekintve magyarok és nem magyarok. Mindnyájukat ugyanaz az eszme, a modern Európához felzárkózni akaró Magyarország megteremtése hajtotta.

Damjanich János szerb származású „Herkules” volt, akiből akár két ember is kitelhetett volna. Az Egerben letelepedő, harcban bátor Knézy Károly horvát nemzetiségű volt. Poeltenberg Ernő, a kemény óriás, bécsi polgári családba született; tehát osztrák, aki ugyan nem tudott magyarul, de folyékonyan káromkodni igen. Katonái a tűzbe mentek érte. Leiningen hesseni német családba született, és távoli rokonságban állt Ferenc Józseffel. A hatalmas, szálfatermetű férfi a többiekhez hasonlóan, kitűnő és nagyon bátor parancsnok volt. A hadseregbe lépés kezdetétől a Sándor huszároknál szolgált. A legidősebb tábornok, Vécsey Károly, aki már Napóleon ellen is harcolt, pozsonyi, fogadót fenntartó német családba született.

A korban különösen két elv kapcsolhatta össze ezt a sokszínű „testületet”: Vörösmarty szavaival „*Itt élned, halnod kell*”, illetve „*Legszentebb vallás a haza s emberiség*”. Az eszmében magyar és nem magyar egymásra talált, noha a tábornoki karban megvolt a hiúság, netán a féltékenység, s a veszedelmes is.

A termetüket tekintve: a legalacsonyabb magyar tábornok alig volt több százhatvan centinél, a legmagasabbak meghaladták a százkilencvenet, netán a százkilencvenötöt is. Volt, akinek a bitófán leért a lába.

A honvédsereget vezető tábornokok megszegényítették az osztrák haderőt. Haynau a megaláztatásért, s azért, mert az oroszok előtt tették le a fegyvert, bosszút akart. Ferenc József azt mondta róla, hogy „éles borotva, amit hamar vissza kell dugni a tokjába”. Arad hamarosan a magyar Golgotává változott. A vérengzésért a császár, Ferenc József is felelős volt. Ez később elhalványult, részben felesége, Sisi miatt, az általa kért és kapott amnesztia miatt, valamint a kiegyezés utáni, gyorsan fejlődő, sikeres Magyarország miatt.

Hogyan viselkedtek a honvéd tábornokok a bitófa alatt? Hihetetlenül bátran, felkészülve a halálra. Poeltenberg Ernő az akasztófák árnyékában azt mondta: „Szép deputáció megy az Istenhez a magyarok ügyében reprezentálni”. Lahner György: „Krisztus keresztje és a bitófa oly rokon! Az isteni áldozat mellett oly törpe az én áldozatom”. Az ő és sorstársai halálában ugyancsak van valami „a megváltásból”. A tüdőbajban szenvedő, de mégis harcoló Nagysándor József lakonikus rövidséggel szólította meg hóhérait: „Ma nekem, holnap neked”.

A csendesen háttérben maradó feleségek és magatartásuk ugyancsak részesei a gyászos napok történéseinek. A nemrég elhunyt karizmatikus történetstől, *Katona Tamástól* megtanulhatuk azt is, hogyan szóljunk a dagályos frázisokat kikerülő aradi vértanúkról, de megismerhetjük a feleségek helytállását is.

Az aradi vértanúk emlékezete című kétkötetes munkából ezek is kiderülnek. Mindannyian megírták búcsúleveleiket a kivégzés előtti éjszakán. A férfiak többnyire házások voltak, és legalább egy, de az idősebbek akár öt-hat gyermeket hagytak feleségeikre. A férfiak búcsúleveleiket az őszinte odaadás és szeretet hangján írták meg. A kiválóan fuvolázó Lahner György feleségétől nemcsak írásban, hanem Donizetti *Lammermoori Lucia* című operájából a szerelmétől elkészítő Edgár áriájával búcsúzott. „Tiszta lelkű, hű szerelmem”, más fordításban „Szerelmes, szép lelkem” szavakkal szólította meg kedvesét.

Néhány levélnek csak az első és utolsó egy-két sorát idézzük. A hiányzó,

megrázó sorok önmagukért beszélnek. Lázár Vilmos: „Mindenem e földön kedves szentem, Máriám! [...] Isten veled! Tied örökké, még a síron túl is a te hű Vilmosod! (A papnak adtam egy aranyat a misére! Isten veled)”. Leiningen-Westerburg Károly, a rettenthetetlen katona utolsó szavai a szerelmes férj érzéseit fedte fel: „Egyetlen, utolsó leheletemig szeretett Lizám! [...] Még egyszer köszönet hű szerelmedért, mindenért, amit értem tétél. [...] Isten veled, életem, mindennem. Holtig hű Károlyod.”

Egészen másként búcsúzott Damjanich János. Mivel ortodox vallású volt, a minorita szerzetesek nem győntathatták meg. Felajánlották, hogy térjen át a katolikus hitre. Ezt a tábornok visszautasította. Azért, hogy megszólíthassa szeretett feleségét és Istenét, saját imát készített: „*Ima kivégzésem előtt, 1849. 5-ről 6-ra virradóra. Mindenség ura! Hozzád fobászkodom! Te erősítettél engem a nőmtől való elválás borzasztó óráiban, adj erőt továbbra is, hogy a kemény próbát, a bectelen halált erősen és férfiasan állhassam ki. [...] Oltalmazd meg, Mindenható, az én különben is szerencsétlen hazámat a további veszedelemtől! Hajlítsd meg az uralkodó szívét kegyességre a hátramaradó bajtársak iránt és vezérelj akaratát a népnek javára. Adj erőt Atyám, az én Emiliámnak, hogy beválthassa nekem adott ígéretét: hogy sorsát hitének erejével fogja elviselni: Áldd meg Aradot! Áldd meg a szegény, szerencsétlenségbe süllyedt Magyarországot! Te Ismered ő Uram, az én szívemet és egyetlen lépésem sem ismeretlen előtted: azok sze-*

rint ítéld fölöttem kegyesen, s engedj a túlvilágon kegyes elfogadást találnom. Amen!”

Petőfi hitvesétől, *Szendrei Juliától* eltérően, aki férje halála után hamarosan újabb házasságot vállalt, a honvédtisztek feleségei más utat választottak. *Knézich Károlyné, Kapitány Katalin*, férje – nem várt – kivégzésének hírére véve, belehalt a megrázkódtatásba. Két árva leánygyerek maradt utána. A többiek özvegyen nevelték gyermekeiket, s mindhalálig őrizték férjeik becsületét, átvive a szerelmüket is egy másik dimenzióba. Legtovább Damjanich felesége, *Csernovics Emília* ápolta férje emlékét, tartotta meg hűségét. 1909-ben halt meg.

Végezetül felmerül a kérdés: vajon volt-e értelme a harcnak, a kivégzésnek? Igen, volt értelme. Miattuk vagyunk most itt, tisztelegve egy más magatartásforma előtt, nem néhány, de számtalan jellemes ember emléke előtt. Felmutatták, hogy a nehéz helyzetben mit vállalhattak és mit nem! Ez a magatartás a bátorság példáját mutatja fel. A személyes példaadáson túl cselekedeteik a nemzettudatunk részévé váltak, erősítik hitünket, s ha ez így van, az nagy eredmény. Értelme volt a harcnak és talán a halálnak is. Igaza lett a világosi síkon fegyverét letevő Görgeynek, amikor katonáitól ezekkel a szavakkal búcsúzott: „*Az igaz ügy örökre veszve nem lehet*”.

Valóban, Ferenc József nem tudott győzni. A Bach-korszakot, az 1860-as éveket figyelembe véve látjuk, hogy beolvasztani sem tudta Magyarországot birodalmába. Igaza lett *Andrássy Gyulának*, a későbbi miniszterelnöknek is, aki azt állította: „*Világosnál két függetlenség veszett el, a magyar és az osztrák*”.

Később a magyar ellenállás is viszszább lépett, megvalósult 1865–67 között a kiegyezés, mindkét ország megerősödött. Noha a politikai rendszer, a demokrácia ügye kevésbé haladt előre, a gazdaság megerősödött! Az Anjoukor utáni évszázadokban Magyarország soha nem látott ilyen gyors és rendkívüli gazdasági fejlődést. Bekapcsolódtunk, felzárkóztunk Európához!

Eötvös József, az 1850-es évek elején, ismét megfogalmazta a modern Európához való csatlakozás eszméjét. Nagyon akarta azt, de azt is hangsúlyozta, hogy Európába tiszta szívvel és tiszta kézzel szabad csak belépünk.

Kereskényi Miklós

ny. gimnáziumi igazgató, Gyula

Az aradi vesztőhely emlékműve – archív képeslap